

УДК 658.512.2: 726.825

Ус Вікторія Феліксівна¹, старший викладач
Національний авіаційний університет, Україна
E-mail: Yc08@gmail.com

АРХІТЕКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ПРАВОСЛАВНИХ САКРАЛЬНИХ ПАМ'ЯТНИКІВ

Анотація: У статті поставлено ряд питань що до дослідження архітектурного компоненту у художньому формотворенні пам'ятників сакральної «малої» архітектури православних надгробків в Україні. Увагу приділено найбільш поширеним формам надгробків, а саме: у вигляді плити, кам'яного хреста, обеліска, колони, аналоя, дерева життя, кургана-голгофи тощо, які вважаються архітектурними компонентами цілісного надгробного пам'ятника.

Ключові слова: сакральні пам'ятники, надгробок, проектування, формотворчі, композиційні засади, архітектурний компонент.

Постановка проблеми. Пам'ятки меморіального мистецтва складають невід'ємну й органічну частину народної творчості без знання якої неможливо уявити собі повного і всебічного розвитку. Процесу поховання завжди приділялась велика увага. Існують пам'ятки, які пройшли крізь епохи та досі передають нам шанобливе ставлення предків до людей, що приймали участь в процесі творення історії. Місця поховань – джерело поваги до творців нашого минулого, кладовища – значима частка культурної спадщини, складовою якої є пам'ятники-надгробки, де звичне поєднання їх змістовно-символічної і композиційної побудови показує ідеали світобачення свого часу. Дослідження цього питання допоможе заповнити прогалини в історії та культурі, які сформувалися в силу об'єктивних суспільно-історичних причин.

Реалії сьогодення змушують суспільство вивчати та оцінювати своє історичне минуле, вшановуючи пам'ять своїх предків. Внаслідок довготривалого недбалого ставлення до архітектурно-меморіальних споруд в Україні багато таких об'єктів як склепи, надгробки, скульптурні пам'ятники, декоративно-оздоблювальні форми, металеві елементи та інше втрачені, а ті, що залишились, суттєво пошкоджені або видозмінені. На превеликий жаль процес руйнації не припиняється. Враховуючи значення вивчення, збереження і реставрації сакральних об'єктів культурної спадщини, питання архітектурного компоненту православних сакральних пам'ятників можна вважати досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень. Автором проведені дослідження на тему «Композиційні принципи та технологічні засади формотворення православних надгробків кінця ХІХ – початку ХХ століття (на прикладі Лук'янівського цвинтаря м. Києва) [1], але питання архітектурного компоненту православних сакральних пам'ятників у даному дослідженні лишається не до кінця вивченим.

Розглянута максимальна кількість робіт на тему православних сакральних пам'ятників, архітектурний компонент в яких не достатньою мірою описується (Акимов П.А., Івакін В.Г., Балакін С.А., Івасейко С., Кузенка П.Я., Малини В.В., Моздира М.І. та ін. [2 - 8]).

Базою для формування основних принципів сприйняття об'єктів та пропорціонування стали роботи Кузнецовой І.О. [9] та Яковлева М.І. [10].

В цілому проведений аналіз показав, що у наявних літературних джерелах відомості про сакральні об'єкти поховань, зокрема про архітектурний компонент православних сакральних пам'ятників обмежені.

Формулювання цілей статті. Визначення особливостей використання архітектурного компоненту православних сакральних пам'ятників.

Основна частина. Розвиток сакрально-монументального мистецтва відбувався від примітивної форми поховань до більш розвинених і вдосконалених композиційно-канонічних рішень і традицій.

Майстрами меморіальної творчості, за допомогою поєднання різних художніх засобів, вдалося створити дуже оригінальну і специфічну галузь мистецтва.

---

¹ © Ус В.Ф.

В контексті такої проблематики важливо сьогодні не тільки декларативно говорити про необхідність проведення спеціальних досліджень, а й розпочати цю роботу. Загальновідомим сьогодні є факт відсутності естетичної концепції надгробка, як малої архітектурної форми, невід'ємного елемента культурної спадщини нашого народу. Історичні ж меморіальні пам'ятки були високохудожніми зразками сакрального мистецтва.

Навіть візуальний аналіз меморіальних об'єктів на похованнях м. Києва, створених упродовж останніх років, засвідчив певну відсутність у проєктантів знань щодо особливостей синтезу пластичних видів мистецтва в цій справі. Порівнюючи ситуації побудови більшості православних надгробків в минулому і зараз, можна дійти висновку, що основним недоліком їх формування є відсутність знань про їх змістову і композиційну основу. Отже, важливого значення набуває вивчення кожного елемента композиційної структури краших та типології надгробків.

Розрізняють такі види пам'яток, як об'єкти архітектури (будівлі, споруди, їх частини, складові, що збереглися та ін.) та об'єкти містобудування (територіальні утворення – вулиці, площі, квартали тощо). Їх спільною рисою і необхідною передумовою належності до класифікації пам'яток є наукова, мистецька, історична або інша культурна цінність [11].

За функціональною типологією некрополі та їх об'єкти (надмогильні пам'ятники, склепи, саркофаги, хрести, обеліски, арки) відносяться до категорії поховальних споруд – сакральних пам'яток архітектури. Серед меморіальних пам'ятників виокремлюють також архітектурні монументи. Класифікаційний опис надгробків визначається багатьма параметрами, серед яких: хронологія (в дослідженні охоплено періоди історизму, еkleктики та модерну); стилістика (проаналізовані автором надгробки належать до еkleктизму, неокласицизму та національно-романтичної стилізації модерну); матеріал, який було використано у процесі створення пам'ятника (надгробки відносяться до категорії виробів з дерева, каменю, залізобетону, металу тощо).

Важливим чинником є розпланувально-просторова типологія, зокрема розташування надгробків та інших споруд сакрального-меморіального призначення у середовищі, що визначається особливостями композиційної організації споруди. За цією категорією означаються: фронтально-площинні, фронтально-просторові, об'ємні, глибинно-просторові, лінійні та відкриті композиції надгробків. Висотні параметри пам'ятників обмежені показниками від одного до чотирьох поверхів, тобто вони є малоповерховими. З погляду конструктивних схем надгробків виокремлюють масивні муровані вироби, пам'ятники, споруджені з об'ємних блоків, а також змішані варіанти. Розрізняють стінову, стіново-балкову та купольну конструктивні системи надгробків.

Архітектурні формотворчі та композиційні вирішення надгробків означають не лише їх зовнішній вигляд, а й типологічні особливості. Залежно від положення у просторі дослідники виокремлюють пам'ятники: горизонтальні, основну конструкцію яких становить плита, і вертикальні – хрест, стела, обеліск тощо. При цьому архітектурні мотиви є не тільки складовими функціонально-конструктивної частини надгробка, а й широко використовуються у сакральній орнаментіці: на пам'ятниках, окрім рослинних та зооморфних мотивів, можна зустріти зображення частин споруд, зокрема колон, дахів, фронтонів, ризалітів та ін. (рис.1).

Результати здійсненого автором аналізу архітектури, формотворчих, геометричних особливостей надгробків київських некрополів дають підстави твердити, що у формах більшості меморіальних пам'ятників повною мірою втілено закономірності класичної композиційної організації архітектурних споруд, зокрема, обрано необхідні засоби й враховано основні властивості архітектурної композиції.

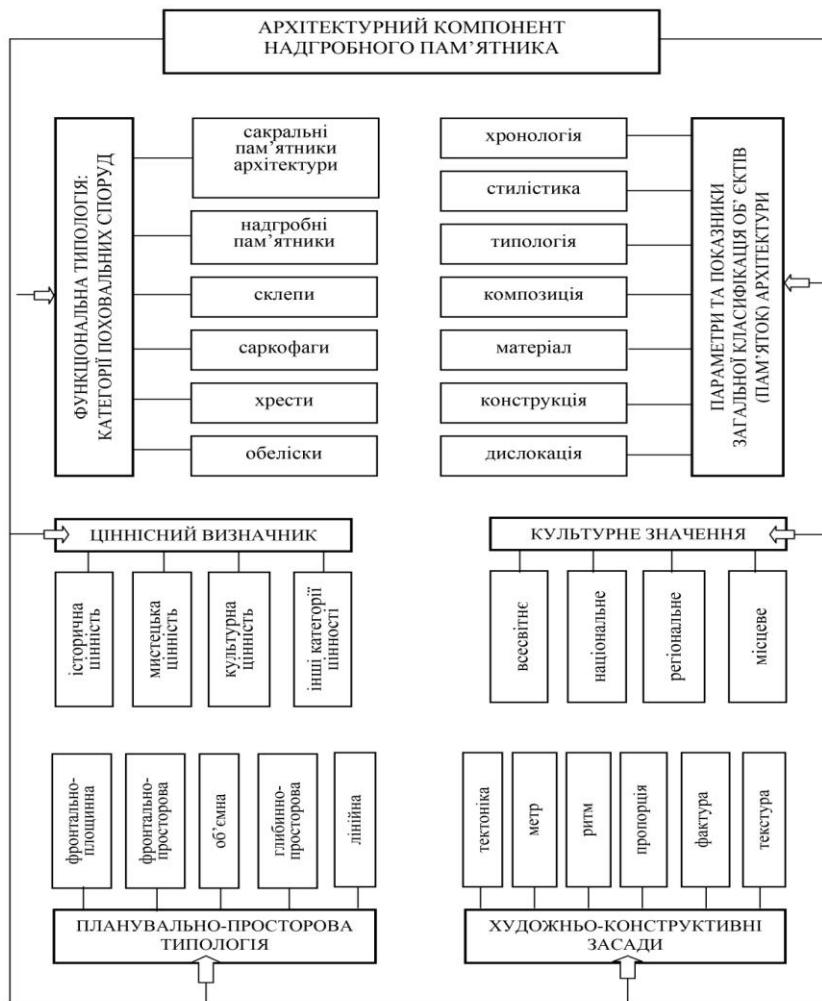

Рис. 1. Архітектурний компонент надгробного пам'ятника

Художні й конструкторські засоби, використані в побудові пам'ятників, зокрема тектоніка, метр, пропорції, ритм архітектурної композиції, фактура, текстура обраного матеріалу, є доцільними й спрямованими на досягнення композиційної цілісності, краси, що справляє гармонійний емоційно-психологічний, естетичний вплив на сприйняття глядача.

Найбільш поширеними формами надгробків є у вигляді плити, кам'яного хреста, обеліска, колони, аналоя, дерева життя, кургана-голгофи тощо, які вважаються архітектурними компонентами цілісного надгробного пам'ятника.

Проведена науково-дослідна робота переконує, що форма надгробка є цілісною інформаційною системою, у якій розрізняють матеріальну, конструктивну й технологічну складові. При належності пам'ятника до категорії художніх творів його архітектурна форма спирається на закони візуального сприйняття, несе суттєву інформацію щодо змістового й функціонально-конструктивного навантаження і покликана виразити особливості як конструктивної, так і художньо-естетичної основи твору. Тому майстри зазвичай жорстко визначають пропорції надгробка, а також геометричні властивості й фізичні якості обраної форми, її композиційно-масштабну побудову і пластику.

Висновки. Архітектурний компонент (плита, кам'яний хрест, обеліск, колона, аналой, дерево життя, курган – голгофа) у композиції православного надгробного пам'ятника, як правило (крім скульптурного надгробка), є головним, що визначає функціонально-конструктивну роль та образно-стильові якості. У сакральній орнаментіці широко живаються опоряджувальні архітектурні мотиви, суттєво підвищуючи якісні критерії оцінки форми надгробка.

Перспективи подальшого дослідження. Дослідження проведені у даній роботі можуть бути рекомендовані для обмірної практики студентів.

Література

1. *Ус В.Ф.* Композиційні принципи та технологічні засади формотворення православних надгробків кінця XIX – початку XX століття (на прикладі Лук'янівського цвинтаря м. Києва).]: автореф. дис. канд. техн. наук: 05.01.03 – технічна естетика / Ус В.Ф., КНУБА.– К., 2016. – 21 с.
2. *Акимов П.А.* Русское надгробие XVIII – первой половины XIX века: идея жизни и смерти в пластическом воплощении и эпитафии: автореф. дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.04 – изобразительное и декоративно-прикладное искусство и архитектура /Акимов П.А.; – М., 2008. – 29 с.
3. *Ивакин В.Г.* Похоронения в склепах та на цегляних виростках Вознесенського некрополя XVII–XVIII ст. / Ивакин В.Г., Балакин С.А. // Лаврський Альманах. Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. Збірник наукових праць. – Вип. 19. – К., 2007. – С. 17–26.
4. *Ивасейко С.* У пошуках новітнього сакрального образотворення (сучасний стан, тенденції та проблеми) // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Вип. 18. – Львів: ЛНАМ, 2007. – С. 64–71.
5. *Кузенко П.Я.* Народні кам'яні надмогильні хрести українських Карпат середини XVIII – першої половини XX століття (історія, типологія, художні особливості): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.01 – теорія та історія культури. – Київ, 2005. – 20 с.
6. *Малина В.В.* Кам'яні хрести в Україні. XVIII–XX ст.: Онтологія. Типологія. Символіка. Функція. – Миколаїв: Артіль «Художній крам», 2009. – 864 с.; іл.
7. *Станкевич М.* Хрест в українському мистецтві // Львів жовтень, 1996 р. [Текст]: каталог виставки / НАН України, Інститут народознавства; авт.-упоряд. С.М. Боньковська; ред. М.Є. Станкевич. – Львів: [б.в.], 1996. – 28 с.
8. *Treu, G.* Bartolomes Denkmal fur die Toten. Н. 2 [Текст] // Das Museum: Von 6 Heften. Eine Anleitung zum Genuss der Werke Bildender Kunst / Herausgegeben von R. Graul, R. Stettiner. – Stuttgart: Verlag von W. Spemann, 1895. – S. 37–40.
9. *Кузнецова І.О.* Моделювання візуального сприйняття об'єктів дизайну, декоративно – прикладного і образотворчого мистецтва / І.О. Кузнецова: – дис.. доктора тех. наук: 05.01.03 / КНУБА – Київ, 2006. – 415 с.
10. *Яковлев М.І.* Геометричні принципи художнього формоутворення: Дис. д-ра техн.наук: 05.01.03. / КНУБА. - К., 1999. – 352 с.
11. Наследие. Официальный информационный ресурс Научно-исследовательского института памятниковоохранных исследований Министерства культуры Украины. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=54&itemID=753>

Література

1. *Ус В.Ф.* Композиційні принципи та технологічні засади формотворення православних надгробків кінця XIX – початку XX століття (на прикладі Лук'янівського цвинтаря м. Києва).]: автореф. дис. канд. техн. наук: 05.01.03 – технічна естетика / Ус В.Ф., КНУБА.– К., 2016. – 21 с.
2. *Акимов П.А.* Русское надгробие XVIII – первой половины XIX века: идея жизни и смерти в пластическом воплощении и эпитафии: автореф. дис. канд. искусствоведения: 17.00.04 – изобразительное и декоративно-прикладное искусство и архитектура /Акимов П.А.; – М., 2008. – 29 с.
3. *Ивакин В.Г.* Похоронения в склепах та на цегляних виростках Вознесенського некрополя XVII–XVIII ст. / Ивакин В.Г., Балакин С.А. // Лаврський Альманах. Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. Збірник наукових праць. – Вип. 19. – К., 2007. – С. 17–26.
4. *Ивасейко С.* У пошуках новітнього сакрального образотворення (сучасний стан, тенденції та проблеми) // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Вип. 18. – Львів: ЛНАМ, 2007. – С. 64–71.
5. *Кузенко П.Я.* Народні кам'яні надмогильні хрести українських Карпат середини XVIII – першої половини XX століття (історія, типологія, художні особливості): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.01 – теорія та історія культури. – Київ, 2005. – 20 с.
6. *Малина В.В.* Кам'яні хрести в Україні. XVIII–XX ст.: Онтологія. Типологія. Символіка. Функція. – Миколаїв: Артіль «Художній крам», 2009. – 864 с.; іл.
7. *Станкевич М.* Хрест в українському мистецтві // Львів жовтень, 1996 р. [Текст]: каталог виставки / НАН України, Інститут народознавства; авт.-упоряд. С.М. Боньковська; ред. М.Є. Станкевич. – Львів: [б.в.], 1996. – 28 с.
8. *Treu, G.* Bartolomes Denkmal fur die Toten. Н. 2 [Текст] // Das Museum: Von 6 Heften. Eine Anleitung zum Genuss der Werke Bildender Kunst / Herausgegeben von R. Graul, R. Stettiner. – Stuttgart: Verlag von W. Spemann, 1895. – S. 37–40.
9. *Кузнецова І.О.* Моделювання візуального сприйняття об'єктів дизайну, декоративно – прикладного і образотворчого мистецтва / І.О. Кузнецова: – дис.. доктора тех. наук: 05.01.03 / КНУБА – Київ, 2006. – 415 с.
10. *Яковлев М.І.* Геометричні принципи художнього формоутворення: Дис. д-ра техн.наук: 05.01.03. / КНУБА. - К., 1999. – 352 с.

11. Наследие. Официальный информационный ресурс Научно-исследовательского института памятниковоохранных исследований Министерства культуры Украины. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=54&itemID=753>

References

1. *Us V.F.* Kompozytsiyni pryntsyipy ta tekhnolohichni zasady formotvorennya pravoslavnykh nadhrobkiv kintsya KhKh – pochatku KhKh stolittya (na prykladi Luk"yanivs'koho tsyvyntarya m. Kyueva).]: avtoref. dys. kand. tekhn.. nauk: 05.01.03 – tekhnichna estetyka / Us V.F., KNUBA.– K., 2016. – 21 s.
2. *Akymov P.A.* Russkoe nadhrobye XVIII – pervoy polovyny XIX veka: ydeya zhyzny y smerty v plastycheskom voploshchenyy u zpytafyy: avtoref. dys. kand. yskusstvovedenyya: 17.00.04 – yzobrazytel'noe y dekoratyvno-prykladnoe yskusstvo y arkhitektura /Akymov P.A.; – M., 2008. – 29 s.
3. *Ivakin V.H.* Pokhovannya v sklepkakh ta na tshlyanykh vyrostkakh Voznesens'koho nekropolya KhVII–KhVIII st. / Ivakin V.H., Balakin S.A. // Lavrs'kyy Al'manakh. Kyuevo-Pechers'ka lavra v konteksti ukraiyins'koyi istoriyi ta kul'tury. Zbirnyk naukovykh prats'. – Vyp. 19. – K., 2007. – S. 17–26.
4. *Ivaseyko S.* U poshukakh novitn'oho sakral'noho obrazotvorennya (suchasnyy stan, tendentsiyi ta problemy) // Visnyk L'vivs'koyi natsional'noyi akademiyi mystetstv. – Vyp. 18. – L'viv: LNAM, 2007. – S. 64–71.
5. *Kuzenko P.Ya.* Narodni kam"yani nadmohyl'ni khresty ukraiyins'kykh Karpat seredyiny KhVIII – pershoyi polovyny KhKh stolittya (istoriya, typolohiya, khudozhni osoblyvosti): avtoreferat dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. mystetstvovnavstva za spetsial'nisty 17.00.01 – teoriya ta istoriya kul'tury. – Kyuyiv, 2005. – 20 s.
6. *Malyna V.V.* Kam"yani khresty v Ukrayini. KhVIII–KhKh st.: Ontolohiya. Typolohiya. Symvolika. Funktsiya. – Mykolayiv: Artill' «Khudozhniy kram», 2009. – 864 s.; il.
7. *Stankevych M.* Khrest v ukraiyins'komu mystetstvi // L'viv zhovten', 1996 r. [Tekst]: kataloh vystavky / NAN Ukrayiny, Instytut narodoznavstva; avt.-uporyad. S.M. Bon'kovs'ka; red. M.Ye. Stankevych. – L'viv: [b.v.], 1996. – 28 s.
8. *Treu, G.* Bartolomes Denkmal fur die Toten. N. 2 [Tekst] // Das Museum: Von 6 Neften. Eine Anleitung zum Genuss der Werke Bildender Kunst / Herausgegeben von R. Graul, R. Stettiner. – Stuttgart: Verlag von W. Spemann, 1895. – S. 37–40.
9. *Kuznetsova I.O.* Modelyuvannya vizual'noho spryynyattya ob"yektiv dyzaynu, dekoratyvno – prykladnoho i obrazotvorchoho mystetstva / I.O. Kuznetsova: – dys.. doktora tekhn. nauk: 05.01.03 / KNUBA – Kyuyiv, 2006. – 415 s.
10. *Yakovlev M.I.* Neometrychni pryntsyipy khudozhn'oho formoutvorennya: Dys. d-ra tekhn.nauk: 05.01.03. / KNUBA. - K., 1999. – 352 s.
11. Nasledye. Ofytsyal'nyy ynformatsyonnyy resurs Nauchno-yssledovatel'skoho ynstytuta pamyatnykookhrannnykh yssledovanny Mynysterstva kul'turyi Ukrayny. – [Электронный ресурс] – Rezhym dostupa: <http://www.spadshina.org.ua/index.php?sID=54&itemID=753>

Аннотация:

Ус В.Ф. Архитектурный компонент сакральных монументальных памятников. В статье поставлен ряд вопросов к исследованию архитектурного компонента в художественном формообразовании памятников сакральной «малой» архитектуры православных надгробий в Украине. Внимание уделено наиболее распространенным формам надгробий, а именно: в виде плиты, каменного креста, обелиска, колонны, аналая, дерева жизни, кургана-гогофы и тому подобное, которые считаются архитектурными компонентами целостного надгробного памятника..

Ключевые слова: сакральные памятники, надгробие, проектирование, формообразующие, композиционные принципы, архитектурный компонент.

Abstract:

Us V.F. Component architecture of orthodox sacral monument. The article raised some questions about the study architectural component in shaping the artistic monuments sacred "small" architecture Orthodox gravestones in Ukraine. The attention paid to the most common forms of tombstones, namely in the form of slabs, stone crosses, obelisks, columns, lectern, the tree of life, Kurgan Calvary, etc., which are considered an integral architectural components tombstone.

Keywords: sacred monuments, headstone, designing, shaping, compositional principles, architectural component.

Стаття надійшла в редакцію 20.03.2016 р.

